

УДК 394.944

ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО У РАННЬОВІЗАНТІЙСЬКОМУ ЄГИПТІ (НА МАТЕРІАЛАХ «ЖИТТЯ СВЯТОЇ ЄВФРОСИНІЇ»)

Стаття розглядає проблему виникнення, написання та видань життя святої Євфросинії Александрійської, загального положення чернецтва у Єгипті V ст.; розглянуто сам текст життя та питання, які виникають під час його інтерпретації. На основі проаналізованого матеріалу авторка доходить до висновку, що «Житіє» має свої індивідуальні та схожі з іншими випадками риси взаємодії та взаємного впливу чернецтва та місцевого населення. Житіє цієї святої є свідченням тих крайнощів, яких припускалися люди високого соціального положення заради служіння Богові.

Ключові слова: *Євфросинія Александрійська, жіноче чернецтво, V ст., рання Візантія, Єгипет.*

Історія чернецтва є одною з актуальних проблем у сучасній дослідницькій літературі. Єгипет – місце, де чернецтво виникає як феномен та активно розвивається протягом століть. Воно постає перед нами у різних проявах, і подвижництво жінок у монастирях є одним з них. Свята Євфросинія як одна з цих жінок цікава для нас тим, що відображує прагнення представників заможних християн до добровільного мучеництва. Житіє цієї святої є для нас свідченням тих крайностей, яких припускалися люди високого соціального положення заради служіння Богові.

Як зазначає А. Бушері, «Житіє святої Євфросинії» було колись записано грецькою мовою та у VIII – на поч. IX ст. перекладено латиною [1, с. 5]. Латинський переклад, знайдений ним в бібліотеці Школи медицини в Монпельє, - Манускрипт № 55, узятий з Сент-Етьєн д'Отен (збірник житій святих, який був переписаний на початку IX століття) [2, с. 23]. Пізніше А. Бушері знайшов в Паризькій Національній бібліотеці грецький

текст у книзі, датованій 1454 роком. Сам текст був написаний шрифтом X ст. [1, с. 5]. Також відомо, що житіє було записано візантійським письменником Симеоном Метафрастом у X ст. і опубліковано грецькою та латиною в 1864 р. [3, с. 305]. У 996-997 роках англо-саксонський чернець і агіограф Ельфрік Граматик пише «Житія святих» (*The Lives of the Saints*), в яких є Житіє Євфросинії (*Of Saint Euphrasia*) [4, с. 334]. У XII в. виконано тлумачення «галльськими рядками» (*gallicis versibus* [1, с. 5]; йдеться про варварську французьку мову) – латинський переклад Житія (Манускрипт №55) був ретельно звірений коректором, є виправлення, зроблені шрифтом XII в. Також житіє було видано в *Vitus Patrum i Actis Sanctorum* [1, с. 5]. У другій половині XVII ст. текст було перекладено агіографом та духовним письменником Димитрієм Ростовським. Відомо, що він скористався латинським збірником ченця-картезіанця Лаврентія Сурія «*De vitis sanctorum omnium nationum, ordinum et temporum*», яке було латинською обробкою Житій святих Сімеона Метафраста, а також «*Acta Sanctorum*» («Діяння святих») у виданні болландістов (на той час вийшли 18 томів, які давали календар пам'яті святих з січня по травень). У 1871 р. А. Бушері було видано латинський текст – Манускрипт № 55 – в «*Revue des langues romanes*», періодичному виданні, засновником якого він сам і був [2, с. 26-40]; пізніше, в 1883 р., болландістами в «*Analecta Bollandiana*» був виданий грецький текст, переписаний А. Бушері з тієї самої книги, яка датується 1454 р. Для статті нами використаний переклад Димитрія Ростовського [5], а ключові місця звірені з грецьким текстом Анатолія Бушері [1].

Корисними для написання даної статті виявилися роботи Ванькової А. Б. [6,7,8]. Вона пише про становище ченців у візантійському суспільстві – про їхню участь в різноманітних конфліктах, про соціально-правове становище монастирів, про неоднозначне ставлення до монахів та про їх взаємодію з населенням. Лур'є В. М. в своїй роботі говорить про початок чернецтва в Єгипті, розглядає причини його виникнення, а також описує різноманітні джерела з історії чернецтва [9]. Нікуліна О. М. також описує раннє єгипетське чернецтво і окремо – жіноче

чернецтво, згадуючи Св. Євфросинію в числі прикладів тих черниць, що подвизалися в чоловічому вбранні серед ченців [10]. В «Очерках византійской культуры...» Рудакова А. П. великий агіографічний матеріал дозволив автору розглянути в тому числі і прагнення найбільш забезпечених представників суспільства до чернечого життя саме в єгипетських пустелях [11, с. 83]. У дисертації Ришковської А. Ю. [12] жіноче чернецтво в Єгипті представлено у вигляді історії його виникнення, поширення, прикладами жінок-подвижниць (серед них і приклад черниці, яку приймали за чоловіка), опису правил, за якими жили в жіночих монастирях - як те, що черницям не дозволяли контактувати з чоловіками, а також обмеженість контактів з родичами, що залишилися мирянами. Нарешті, П. Є. Зармач присвячує одну з глав своєї роботи [13] безпосередньо життю Євфросинії, записаному Ельфріком Грамматиком. Тут нас цікавили наведені ним приклади жінок, які переодягалися в чоловіків для того, щоб зберегти свою честь і цнотливість, і в кінцевому рахунку ставали святими; також – зауваження про навернення батька дівчини в ченці як про найбільший успіх Євфросинії як святої. Основна ж теза автора про те, що життя сконцентровано на людській сексуальності, а також висновки щодо головних і другорядних героїв не витримують критики як приклади постмодерністського підходу до трактування історичних подій.

Метою даної статті є прослідкувати риси взаємодії та взаємного впливу чернецтва та місцевого населення та зробити висновки щодо жіночого чернецтва на прикладі життя Євфросинії.

Перш ніж говорити про життя, слід розглянути загальну картину чернецтва в Єгипті V ст. Передумовою до появи цього численного явища стала легалізація християнства у 313р. Як пише Лур'є В. М., до цього постійні гоніння на християн вже містили в собі їх мучеництво, і в чернецтві – по суті, добровільному мучеництві - необхідності не було [9]. Протягом IV ст. спостерігається стрімке зростання кількості монастирів і ченців в Єгипті; з'являються такі види чернецтва, як пустинножителство, гуртожиток, а пізніше і скитське життя. Особливо варто сказати про мережі чернечих обителів біля Александрії. Ришковська А. Ю. згадує, що єгипетське

чернецтво було сконцентровано у центрах, розташованих біля шляху, що веде з Александрії на захід. На південний захід від міста знаходилася знаменита Нїтрїйська пустеля та Скїт [12, с. 143-144]. Непоодинокими ставали випадки, коли дїви віддавали свою цноту Богу і жили всередині християнських громад. Вони максимально віддаляли себе від суспїльства, живучи у віддаленї від людей і скоротивши, наскїльки можливо, зв'язки зі своїм оточенням [12, с. 145]. Ставлення до монахів було рїзним. З одного боку, «на них смотрели как на бездельников, сманивающих молодых, здоровых юношей и девушек в монастыри... Особое негодование властей вызывал уход в монастыри... людей свободных, благородных и могущих жить в роскоши» [8, с. 164-165]. З їншого боку, вони дуже шанувалися християнським населенням, а в своїй роботї [6] Ванькова А. Б. наводить ряд випадкїв, коли ченцї виступали миротворцями в конфлїктах. Нарештї, чернечї об'єднання, що спочатку з'являлися незалежно від церковної адмїнїстрацїї, згодом з 451г. суворо контролювалися єпископами [7]. Розглянувши загальне становище чернецтва, звернемося до аналізу «Житїя».

Свята Євфросинїя прожила в чоловічому монастирї тридцять вісім років в якостї ченця Ізмарагда (Σμάραγδov). Як правило, джерела вказують приблизні роки її життя – 420-470. Про те, що роки життя вказанї неточно, свїдчить і невідповіднїсть з даними тексту: дївчинї було вісімнадцять років, коли вона прийшла в монастир, і потїм прожила в ньому ще тридцять вісім років. Серед героїв житїя на другому планї фїгурують її батько, їгумен і ченцї монастиря, епізодичну роль відїграють її мати, яка померла на дванадцятomu році життя дочки, і сїм'я нареченого.

Подїї «Житїя» відбуваються в мїстї Александрїя та чоловічому монастирї, що знаходиться поза межами мїста. О. М. Нікулїна вважає, що монастир, куди спочатку прийшов батько Євфросинїї, Пафнутїй, і куди згодом вирушила вона – це чоловічий монастир авви Феодосїя [10]. Спочатку Пафнутїй приходить в якийсь монастир, подорожуючи в пошуках людини, що може зцїлити бездїтнїсть їх сїм'ї, і далї вживаються фрази «Пафнутий стал часто посещать тот монастырь», «Пафнутий пошел с дочерью

в монастирь, где жил вышеупомянутый игумен», «Евфросиния удалась в тот монастирь, где знали ее отца», і т.д. [5]. У грецькому тексті «Житія», опублікованому А.Бушері, лише один раз згадується найменування «церква, що зветься Феодосіевою»: мова йде про фразу *πέμπει ἡ Εὐφροσύνη τινά πιστότατον οἰκέτην ἐν τῇ λεγομένῃ Θεοδοσίου ἐκκλησίᾳ* [1, VII, рядок 2], коли Єфросинія посилає туди свого самого вірного слугу за ченцем, щоб порадитися з ним про те, як їй краще вчинити. Слова Євфросинії – «Ὁν ἐάν εὕρῃς ἐκεῖ μοναχόν, φέρε μοι αὐτόν ὧδε» [1, VII, рядки 2-3] – «котрого тільки знайдеш там монаха, приведи мені його сюди» – Д. Ростовський перекладає інакше: «Иди в монастирь преподобного Феодосия, войди там в церковь и призови ко мне первого инока, которого встретишь» [5], що, очевидно, спотворює сенс. Таким чином, ми не можемо зі впевненістю сказати, що мова йде про згаданий спочатку монастир. Також про цю обитель з діалогу між Єфросинією і ченцем нам відомо, що на вісімнадцятому році життя Єфросинії в монастирі жило триста п'ятдесят дві людини – тобто він був невеликим порівняно з монастирями, де кількість ченців досягала і одної-двох тисяч персон [12, с. 156].

Єфросинія таємно йде в монастир після того, як напередодні свого весілля разом з батьком приходять туди для благословення і вельми надихається монастирським життям: « – Блаженны сии люди, ибо они и здесь на земле живут как Ангелы, и в будущей жизни будут обитать вместе с Ангелами. – И сильно возревновала она о том, чтобы подражать их святой жизни» [5]. Напередодні того, як вона лишає домівку, її мучать сумніви щодо правильності вчинку, адже вона – єдина спадкоємиця свого батька, заможного александрійця. Але її сумніви розсіюються розмовою з ченцем, який говорить їй, що «наследников богатства отца твоего весьма много: церкви, монастыри, больницы, странноприимные дома, сироты, вдовы, странники, заключенные в темницы и взятые в плен. Отец твой может раздать имение, кому захочет, сама же ты позаботься о душе своей» [5]. Після цього вона остаточно вирішує, що постригтися в черниці – кращий спосіб уникнути шлюбу, і взагалі найкраще, чому вона може присвятити своє життя.

Її мотиви не є унікальними: зафіксовані й інші випадки, коли жінки йшли в монастирі, щоб захистити свою гідність і цнотливість. Більш того, місцем свого подвижництва Євфросинія обирає той самий вищезгаданий чоловічий монастир, де живе згодом довгі роки, видаючи себе за чоловіка, і П. Зармач наводить приклади аналогічних вчинків. Він посилається на список дів, що переодягаються в чоловіків, складений І. Делеє в його роботі «Діяння святих» («The Legends of the Saints») [13, с. 354]. У нього фігурує поняття про «язичницьку легенду в агіографічному виконанні», про такі вчинки – як про християнську форму поклоніння Афродиті, як про наслідки взаємодії язичництва і християнства. Керуючись творами В.Булло, П. Зармач пише, що переодягаючись у чоловіка, жінка імітує вищий стан та намагається стати більш розумною. На нашу думку, тим не менш, сумнівно, що це може бути застосовано до Євфросинії – дівчині, яка вирушила служити в монастир, щоб стати нареченою Христа і чий чоловічий вигляд забезпечував їй невпізнання та, як наслідок, не затьмарював зовнішніми факторами чернече життя. «Перевдягання в чоловіка» було для Євфросинії лише засобом, тією крайністю, за допомогою якої вона досягла бажаного.

Цікаво, що Євфросинія та Пафнутій двічі бачилися і розмовляли після її відходу в монастир. Обидва рази батько не впізнав свою дочку, але, прийшовши в монастир за розрадою, знаходив втіху в словах Ізмарагда. Перед смертю Євфросинія сповідується Пафнутієві, що вона – його дочка; на думку П. Зармача, подальша роздача Пафнутієм своїх багатств і його чернече життя – найвище досягнення Євфросинії як святої. Крім того, варто згадати, що, за текстом «Життя», її моці мали цілющі властивості. Таким чином, ми бачимо тут характерні риси святої – життя, сповнене душевних і фізичних мук, «прозріння», що відкрилося їй внаслідок богоугодного способу життя, і приписувані праху цілющі якості.

Крім перерахованого вище, ми можемо сказати, що в даному житті, безсумнівно, присутній взаємний вплив чернецтва і місцевого населення. Так, Євфросинія ховається в чоловічому монастирі під виглядом чоловіка саме тому, що не хоче бути знайденою батьком. Звідси ми робимо висновок, що Пафнутій,

знайшовши дочку, міг забрати її з монастиря, незважаючи на постриг в черниці. Внаслідок постійного спілкування з монахами Єфросинія, а потім і Пафнутій також стають подвижниками – при цьому батько роздає все, що має, церквам, монастирям, мандрівникам та бідним, а найбільше отримує вже згаданий нами монастир.

Дане житіє є для нас яскравим прикладом екстремальних дій, до яких вдавалися бажаючі стати ченцями. Як вже йшлося, прагнення до чернецтва стає популярним у християнському середовищі - особливо поміж заможною верствою населення – після припинення гонінь та узаконення релігії. Так як прагнення людини до чернечого життя не завжди співпадало з прагненнями всієї сім'ї, ми можемо зустріти велику кількість різноманітних вчинків, до яких вдавалися ці люди, аби стати врешті-решт ченцями. Це свідчить про своєрідне сприйняття християнства тогочасними людьми, нові ідеали, які з'являються як наслідок поширення та прийняття релігії.

Жиленко А. Г.

ЖЕНСКОЕ МОНАШЕСТВО В РАННЕВИЗАНТИЙСКОМ ЕГИПТЕ (НА МАТЕРИАЛАХ «ЖИТИЯ СВЯТОЙ ЕВФРОСИНИИ»)

В статье рассмотрена проблема возникновения, написания и изданий жития Святой Евфросинии Александрийской, положение о монашестве в Египте V в.; рассмотрен сам текст жития и вопросы, которые возникают во время чтения. Святая Евфросиния интересна для нас тем, что отображает стремление обеспеченных христиан к добровольному мученичеству. Житие этой святой является для нас свидетельством тех крайностей, к которым прибегали люди высокого социального положения ради служения Богу.

***Ключевые слова:** Евфросиния Александрийская, женское монашество, V в., ранняя Византия, Египет*

**WOMEN MONASTICISM IN EARLY BYZANTINE EGYPT
(BASED ON «LIFE OF SAINT EUPHROSYNE»)**

In this article we will examine a number of questions regarding appearance, writings and publications of Life of Saint Euphrosyne Alexandrine, general position of monasticism in Egypt in V century. Also we will analyze the text of Life and address the questions which will arise while studying the problem. The article is of particular historic interest as it deals with the phenomenon of voluntary renunciation of the material world exemplified by wealthy Christians' idea of spiritual life.

Key words: *Euphrosyne Alexandrine, women monasticism, V century, early Byzantine, Egypt*

Джерела та література

1. Boucherie A. Vita Sanctae Euphrosynae [Електронний ресурс] / AnatolioBoucherie. AnalectaBollandiana. – Bruxellis: TypisPolleunis, 1883. – Vol. 2. – p. 195-205. - Режимдоступу: <http://www.brepolsonline.net/doi/abs/10.1484/J.ABOL.4.02265> (14.03.2017)
2. Boucherie A. Revue des langues romanes. [Електронний ресурс] / Boucherie A. – Montpellier: Imprimerie centrale du Midi, 1871. – p. 348. – Tome II. – Режим доступу: <https://archive.org/details/revuedeslangues17montgoog> (30.03.2017)
3. Symeon Metaphrastes Vita et Conversatio Sanctae Euphrosynes Alexandrinae / Symeon Metaphrastes. Patrologiae Graecae. – 1864. – Tomus I. – p. 305-320.
4. Walter W. Aelfric's Lives of Saints. By Aelfric, Abbot of Eynsham – London Pub., 1881. – Vol. 2 – p. 334-355
5. Ростовский Дмитрий. Жития Святых (Четьи Миней). – 12 кн. сент. – авг. – 25 сентября. – М., 1903-1911. – 25 сентября [https://ru.wikisource.org/wiki/Жития_святых_\(Димитрий_Ростовский\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Жития_святых_(Димитрий_Ростовский))(14.03.2017)

6. Ванькова А. Б. Монахи как возмутители спокойствия: социально-религиозная практика IV-V в.в. [Электронный ресурс] / Ванькова Анна Борисовна // [Текст] сборник статей: Научный результат. Социология и управление / Белгород: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования «Белгородский государственный национальный исследовательский университет», 2016. – Вып. 3 (9). – Режим доступа: <http://gt.bsu.edu.ru/journal/sociology/annotation/799/> (23.01.2017)
7. Ванькова А.Б. Социально-правовой статус монашества в восточных провинциях Римской империи в IV-VI вв. [Электронный ресурс] / Ванькова Анна Борисовна / Автореф. канд. дисс. [Текст] / М., 2001. – 20 с. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/vseobwaja-istoria/socialno-pravovoj-status-monashestva-v-vostochnyh-provincijah-rimskoj-imperii-v-iv.html>(23.01.2017)
8. Ванькова А. Б. К вопросу о численности монахов в Египте во второй половине IV в. [Текст] / А. Б. Ванькова // ВДИ, 1998. – № 4. – С. 164-174.
9. Лурье В.М. Призвание Авраама. Идея монашества и ее воплощение в Египте: Т. 1. [Электронный ресурс] – СПб., 2000. – Режим доступа: <http://www.hgr.narod.ru/monastic/prizvanie.htm> (28.03.2017)
10. Никулина Е. Н. Агиология: курс лекций / Елена Николаевна Никулина. – М.: Издательство Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2012.
11. Рудаков А. П. Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. – СПб: Алетейя, 1997. – С. 294.
12. Рышковская А. Ю. Традиция женского аскетизма и монашества на ранневизантийском Востоке (Египет и Палестина)[Электронный ресурс] – Диссертация. - 2014 - Режим доступа: http://dekanat.bsu.edu.ru/blocks/b_su_disser/protection.php?tab=v&tabt=c&disid=12 (27.03.2017)
13. Paul E. Szarmach. St. Euphrosyne: Holy Transvestite. – Holy Men and Holy Women: Old English Prose Saints› Lives and Their Contexts. – Albany, N.Y.: SUNY Press, 1996. – p. 353-366.